

SAUDIYA ARABISTONI VA ERON ISLOM RESPUBLIKASI MUNOSABATLARIDA DINIY-SIYOSIY OMIL

Quchqorov Ma’ruf Ali o‘g‘li

O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti
“Xalqaro munosabatlar va zamonaviy siyosiy jarayonlar”
magistratura mutaxassisligi talabasi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Saudiya Arabistoni va Eron Islom Respublikasi o‘rtasidagi munosabatlarda diniy-siyosiy omilning shakllanishi, rivojlanishi va zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimidagi o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda sunniylik va shialik o‘rtasidagi tarixiy tafovutning raqobatga aylanish jarayoni, Eron islom inqilobidan keyingi geosiyosiy transformatsiyalar hamda “Arab bahori” voqealaridan so‘ng Yaqin Sharq mintaqasida kuchaygan konfessional qarama-qarshiliklar o‘rganilgan. Shuningdek, Iroq, Suriya, Yaman, Bahrayn va Livandagi mojarolarda Saudiya Arabistoni hamda Eronning geosiyosiy manfaatlari diniy omil orqali qanday namoyon bo‘layotgani ochib berilgan. Tadqiqot davomida tarixiylik, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va geosiyosiy metodlardan foydalanildi. Natijada, Saudiya Arabistoni va Eron o‘rtasidagi qarama-qarshilik faqat diniy emas, balki mintaqaviy yetakchilik, xavfsizlik va geostrategik manfaatlar uchun ham kurash ekani asoslab berildi.

Kalit so‘zlar: *Saudiya Arabistoni, Eron Islom Respublikasi, sunniylik, shialik, diniy-siyosiy omil, Yaqin Sharq, geosiyosat, “Arab bahori”, konfessional mojaro, islom omili, mintaqaviy xavfsizlik, siyosiy islom, vahhobiylik, shia inqilobi, legimitatsiya.*

ABSTRACT

This article analyzes the formation, development, and role of the religious-political factor in the relations between the Kingdom of Saudi Arabia and the Islamic Republic of Iran within the modern system of international relations. The study examines the process through which the historical differences between Sunnism and Shiism evolved into interstate rivalry, the geopolitical transformations following the Iranian Islamic Revolution, and the intensification of sectarian conflicts in the Middle East after the events of the “Arab Spring.” Furthermore, the article reveals how the geopolitical interests of Saudi Arabia and Iran are manifested through religious factors in the conflicts in Iraq, Syria, Yemen, Bahrain, and Lebanon. The research employs historical, comparative, systemic, and

geopolitical methods of analysis. As a result, it is argued that the confrontation between Saudi Arabia and Iran is not solely religious in nature, but also represents a struggle for regional leadership, security, and geostrategic interests.

Keywords: Saudi Arabia, Islamic Republic of Iran, Sunnism, Shiism, religious-political factor, Middle East, geopolitics, Arab Spring, sectarian conflict, Islamic factor, regional security, political Islam, Wahhabism, Shiite revolution, legitimization.

KIRISH

Zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida Yaqin va O‘rta Sharq mintaqasi mintaqa davlatlari o‘rtasidagi o‘zaro eng yuqori konfliktga ega hududlardan biri hisoblanadi. Mazkur hududda sodir bo‘layotgan siyosiy jarayonlar, davlatlararo qarama-qarshiliklar, qurolli mojarolar va konfessional ziddiyatlarning markazida ko‘pincha Saudiya Arabistoni hamda Eron Islom Respublikasi o‘rtasidagi raqobat turadi. Ushbu qarama-qarshilik geosiyosiy manfaatlar bilan bir qatorda chuqur diniy-mafkuraviy xarakterga ham ega bo‘lib, sunniylik va shialik o‘rtasidagi tarixiy tafovutlar asosida shakllangan.

Bugungi kunda Saudiya Arabistoni sunniy musulmon dunyosining siyosiy va diniy markazi sifatida namoyon bo‘lsa, Eron Islom Respublikasi shialikning asosiy siyosiy tayanchi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Har ikki davlat islom dunyosida yetakchilik qilishga intilib, o‘z tashqi siyosatini diniy legitimatsiya asosida olib bormoqda. Shu sababli Saudiya-Eron qarama-qarshiligi oddiy davlatlararo ziddiyat emas, balki butun Yaqin Sharq xavfsizlik tizimini belgilovchi omilga aylangan.

Mazkur qarama-qarshilikning ildizlari islom tarixining dastlabki davrlariga borib taqaladi. Payg‘ambar Muhammad (s.a.v.) vafotidan keyin musulmon jamoasiga rahbarlik qilish masalasida yuzaga kelgan siyosiy kelishmovchilik sunniylik va shialik oqimlarining shakllanishiga olib keldi. Keyinchalik ushbu diniy tafovutlar siyosiy va geosiyosiy tus oldi. Natijada musulmon dunyosida konfessional asosdagi siyosiy bloklashuv shakllandi.

1979-yilgi Eron islom inqilobi Saudiya Arabistoni va Eron o‘rtasidagi ziddiyatning yangi bosqichini boshlab berdi. Inqilob natijasida Eron monarxik boshqaruvni rad etuvchi va islomiy inqilobni eksport qilishga intiluvchi davlat sifatida shakllandi. Bu esa Saudiya Arabistonining mintaqadagi an‘anaviy yetakchilik mavqeiga tahdid soldi. Shundan buyon ikki davlat o‘rtasidagi kurash diniy, siyosiy, mafkuraviy va geostrategik xarakter kasb etib kelmoqda.

2011-yilgi “Arab bahori” voqealari esa Saudiya-Eron qarama-qarshiligini yanada keskinlashtirdi. Iroq, Suriya, Livan, Bahrayn va Yamandagi mojarolar ikki

davlatning bilvosita proksi urush maydoniga aylandi. Natijada sunniy-shia antagonizmi Yaqin Sharqdagi siyosiy jarayonlarning asosiy determinantlaridan biriga aylandi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, Saudiya Arabistoni va Eron o‘rtasidagi diniy-siyosiy qarama-qarshilik mintaqaviy xavfsizlik, xalqaro terrorizm, energetik xavfsizlik va global geosiyosiy muvozanatga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu bois ushbu masalani tarixiy va zamonaviy jihatdan kompleks tahlil qilish xalqaro munosabatlar fanining muhim vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Tadqiqotning maqsadi Saudiya Arabistoni va Eron Islom Respublikasi munosabatlaridagi diniy-siyosiy omilning shakllanishi, rivojlanishi va zamonaviy xalqaro munosabatlardagi ta’sirini aniqlashdan iborat.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot tarixiylik, tizimli tahlil, qiyosiy yondashuv va siyosiy realizm metodologiyasi asosida olib borildi. Tadqiqotda fanlararo yondashuv qo‘llanilib, tarix, siyosatshunoslik, dinshunoslik va xalqaro munosabatlar nazariyasi doirasidagi ilmiy ishlanmalar birgalikda tahlil qilindi.

Tarixiy metod orqali sunniy-shia qarama-qarshiligining shakllanish bosqichlari va uning zamonaviy siyosiy jarayonlarga ta’siri o‘rganildi. Qiyosiy metod yordamida Saudiya Arabistoni va Eronning tashqi siyosati, diniy legitimatsiya modeli va geosiyosiy strategiyasi solishtirildi. Tizimli yondashuv esa diniy omilning mintaqaviy xavfsizlik tizimidagi o‘rnini aniqlash imkonini berdi.

SUNNIYLIK VA SHIALIK O‘RTASIDAGI TARIXIY QARAMA-QARSHILIKNING SHAKLLANISHI

Islom tarixidagi eng muhim siyosiy bo‘linish Payg‘ambar Muhammad (s.a.v.) vafotidan keyin musulmon jamoasiga kim rahbarlik qilishi kerakligi haqidagi masala bilan bog‘liq ravishda yuzaga kelgan. Musulmonlarning bir qismi xalifalik Quraysh qabilasining nufuzli vakillari orqali saylov asosida amalga oshirilishi kerak deb hisoblagan bo‘lsa, boshqa qismi hokimiyat Payg‘ambarning oilasi vakillariga tegishli bo‘lishi lozimligini ilgari surgan.

Natijada Abu Bakrning xalifa etib saylanishi Ali ibn Abu Tolib tarafdorlari tomonidan to‘liq qo‘llab-quvvatlanmadi. Aynan shu tarixiy jarayon keyinchalik sunniylik va shialik oqimlarining shakllanishiga olib keldi. Sunniylik siyosiy hokimiyatning jamoa konsensusi asosida shakllanishini qo‘llab-quvvatladi, shialik esa “imomat konsepsiyasi”ni ilgari surdi.

680-yilda Karbalo voqeasi sunniy-shia qarama-qarshiligini keskinlashtirgan asosiy tarixiy burilish nuqtasiga aylandi. Imom Husaynning Yazid qo‘shinlari tomonidan o‘ldirilishi shialik mafkurasida shahidlik va zulmga qarshi kurash g‘oyalarining shakllanishiga sabab bo‘ldi. Natijada shialik diniy oqimdan tashqari siyosiy norozilik mafkurasiga ham aylandi.

Keyingi asrlarda sunniylik va shialik o‘rtasidagi tafovutlar diniy marosimlar, fiqh va siyosiy nazariyalarda yanada chuqurlashdi. Safaviylar imperiyasi Eronda shialikni davlat mafkurasiga aylantirganidan so‘ng musulmon dunyosidagi konfessional bo‘linish katta siyosiy xarakter kasb etdi. Usmonli imperiyasi esa sunniy xalifalik konsepsiyasining asosiy himoyachisiga aylandi.

Safaviylar va Usmonlilar o‘rtasidagi urushlar bugungi Saudiya-Eron qarama-qarshiligining tarixiy ildizlari sifatida namoyon bo‘ladi. Har ikki imperiya diniy legitimatsiya orqali geosiyosiy ta‘sirini kengaytirishga intilgan. Shu tariqa konfessional tafovutlar siyosiy kurash vositasiga aylangan.

SAUDIYA ARABISTONI VA ERON O‘RTASIDAGI ZAMONAVIY ZIDDIYATLARNING SHAKLLANISHI

XX asrning o‘rtalarigacha Saudiya Arabistoni va Eron o‘rtasidagi munosabatlar nisbatan pragmatik xarakterga ega edi. Har ikki davlat AQSH bilan strategik aloqalarni rivojlantirgan va sovet ta‘siriga qarshi siyosat olib borgan.

Biroq 1979-yildagi Eron islom inqilobi mintaqadagi siyosiy muvozanatni tubdan o‘zgartirib yubordi. Shoh Muhammad Rizo Pahlaviy rejimining ag‘darilishi va Oyatulloh Ruhulloh Xumayniy boshchiligidagi islomiy respublikaning tashkil topishi Saudiya Arabistonida jiddiy xavotir uyg‘otdi.

Eron yangi siyosiy model sifatida “Velayati faqih” konsepsiyasini ilgari surdi. Ushbu modelga ko‘ra, diniy rahbar nafaqat diniy, balki siyosiy hokimiyatning ham oliy egasi hisoblanadi. Bu esa monarxik boshqaruvga asoslangan Saudiya modeli bilan mutlaqo zid edi.

Eron islom inqilobidan keyin “islomiy uyg‘onish” va “inqilobni eksport qilish” g‘oyalari faol targ‘ib qilina boshlandi. Saudiya Arabistoni esa bu jarayonni Fors ko‘rfazi monarxiyalariga tahdid sifatida qabul qildi. Natijada Ar-Riyod sunniy ittifoqlarni mustahkamlash va unga qarshi vahhobiylik mafkurasini eksport qilish siyosatini kuchaytirdi.

1980-1988-yillardagi Eron-Iroq urushi Saudiya Arabistoni va Eron o‘rtasidagi qarama-qarshilikning muhim bosqichiga aylandi. Saudiya Arabistoni Saddam Husaynni moliyaviy va siyosiy jihatdan qo‘llab-quvvatladi. Chunki Eronning

g‘alabasi shia mafkurasining Fors ko‘rfazi davlatlariga tarqalishiga olib kelishi mumkin edi.

“ARAB BAHORI” VA SAUDIYA-ERON QARAMA-QARSHILIGINING KUCHAYISHI

2011-yilda boshlangan “Arab bahori” voqealari Yaqin Sharqdagi mavjud siyosiy tizimlarni izdan chiqardi. Tunis, Misr, Liviya va Yaman kabi davlatlarda hukmron rejimlar ag‘darildi. Suriya va Bahraynda esa ommaviy noroziliklar fuqarolar urushiga aylanib ketdi.

Mazkur jarayon Saudiya Arabistoni va Eron o‘rtasidagi geosiyosiy kurashni yanada keskinlashtirdi. Eron “Arab bahori”ni “islomiy uyg‘onish” sifatida talqin qilgan bo‘lsa, Saudiya Arabistoni uni mintaqaviy barqarorlikka tahdid deb baholadi.

Bahrayndagi shia noroziliklari Saudiya Arabistonini jiddiy xavotirga soldi. Chunki Bahrayn aholisi orasida shialar ko‘pchilikni tashkil etsa-da, mamlakat sunniy sulola tomonidan boshqariladi. Saudiya Arabistoni Bahrayndagi namoyishlarni Eron tomonidan qo‘llab-quvvatlanayotgan harakat sifatida talqin qilib, u yerga harbiy kuch kiritdi.

Suriya mojarosi Saudiya-Eron qarama-qarshiligining eng keskin nuqtalaridan biriga aylandi. Eron Bashar Asad rejimini strategik ittifoqchi sifatida qo‘llab-quvvatladi. Chunki Suriya Eronning Livandagi “Hizbulloh” bilan aloqalarini ta’minlovchi asosiy geosiyosiy yo‘lak edi.

Saudiya Arabistoni esa Suriyadagi sunniy muxolif guruhlarini moliyaviy va siyosiy jihatdan qo‘llab-quvvatladi. Natijada Suriya mojarosi diniy-konfessional xarakter sifatida keskin tus oldi va sunniy-shia qarama-qarshiligining markaziga aylandi.

IROQ, LIVAN VA YAMANDAGI PROKSI QARAMA-QARSHILIKLAR

2003-yilda AQSHning Iroqqa bostirib kirishi mintaqadagi kuchlar muvozanatini tubdan o‘zgartirdi. Saddam Husayn rejimining ag‘darilishi natijasida Iroqda shialarning siyosiy mavqei keskin kuchaydi. Bu esa Eronning Bag‘doddagi ta’sirini oshirdi.

Saudiya Arabistoni Iroqdagi shia hukumatini Eronning geosiyosiy ekspansiyasi sifatida baholadi. Natijada Iroq sunniy-shia qarama-qarshiligining asosiy maydonlaridan biriga aylandi. Ayniqsa, “Islom davlati” terroristik tashkilotining paydo bo‘lishi konfessional ziddiyatlarni yanada kuchaytirdi.

Livanda esa “Hizbulloh”ning siyosiy va harbiy kuch sifatida mustahkamlanishi Saudiya Arabistonini tashvishga soldi. Eron tomonidan qo‘llab-quvvatlanayotgan “Hizbulloh” Livandagi eng ta’sirli siyosiy aktorlardan biriga aylandi.

Yamandagi mojaro ham Saudiya-Eron qarama-qarshiligining muhim elementi hisoblanadi. Husiylar harakati zaidiy shialarga mansub bo‘lib, Saudiya Arabistoni ularni Eronning mintaqadagi tayanchi sifatida baholaydi. Shu sababli Ar-Riyod 2015-yildan boshlab Yamanda harbiy operatsiyalar olib bormoqda.

DINIY-SIYOSIY OMILNING XALQARO XAVFSIZLIKKA TA’SIRI

Saudiya Arabistoni va Eron o‘rtasidagi diniy-siyosiy qarama-qarshilik xalqaro xavfsizlik tizimiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Avvalo, konfessional ziddiyatlar Yaqin Sharqdagi qurolli mojarolarni yanada murakkablashtirmoqda.

Ikkinchidan, mazkur qarama-qarshilik xalqaro terrorizmning kuchayishiga xizmat qilmoqda. Radikal sunniy va shia guruhlar diniy legitimatsiya asosida faoliyat yuritmoqda.

Uchinchidan, Saudiya-Eron raqobati global energetik xavfsizlikka ta’sir ko‘rsatmoqda. Fors ko‘rfazi hududi jahon neft eksportining asosiy markazlaridan biri bo‘lib, mintaqadagi har qanday beqarorlik xalqaro iqtisodiyotga ta’sir qiladi.

To‘rtinchidan, mazkur qarama-qarshilik global kuchlar manfaatlari bilan ham uzviy bog‘langan. AQSH Saudiya Arabistonini strategik ittifoqchi sifatida qo‘llab-quvvatlasa, Rossiya va Xitoy Eron bilan hamkorlikni rivojlantirib kelmoqda.

XULOSA

Saudiya Arabistoni va Eron Islom Respublikasi o‘rtasidagi qarama-qarshilik Yaqin Sharqdagi eng muhim geosiyosiy va diniy-siyosiy ziddiyatlardan biri hisoblanadi. Mazkur raqobatning ildizlari islom tarixining dastlabki davrlariga borib taqaladi va sunniylik hamda shialik o‘rtasidagi tarixiy tafovutlarga asoslanadi.

1979-yilgi Eron islom inqilobi ushbu qarama-qarshilikning zamonaviy bosqichini boshlab berdi. Shundan buyon Saudiya Arabistoni va Eron mintaqada siyosiy, mafkuraviy va geosiyosiy yetakchilik uchun kurash olib bormoqda.

“Arab bahori” voqealari esa mazkur ziddiyatni yanada keskinlashtirdi. Iroq, Suriya, Livan va Yamandagi mojarolar Saudiya Arabistoni va Eronning proksi urush maydoniga aylandi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, diniy omil ko‘pincha geosiyosiy manfaatlarni amalga oshirish vositasi sifatida qo‘llanmoqda. Shu bois Saudiya-Eron qarama-qarshiligini faqat diniy ziddiyat sifatida emas, balki mintaqaviy yetakchilik uchun olib borilayotgan kompleks geosiyosiy kurash sifatida baholash zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ибрагим Т.К. Политическая власть согласно Корану и Сунне. Москва, 2002.
2. Roy O. Globalized Islam: The Search for a New Ummah. Columbia University Press, 2006.
3. Esposito J.L. The Oxford History of Islam. Oxford, 1999.
4. Савичева Е.М. Роль и место «Хизбаллы» в ливанском треке ближневосточного урегулирования. Челябинск, 2010.
5. Федорченко А.В. Межконфессиональные противоречия в Саудовской Аравии. Москва, 2013.
6. Мирский Г.И. Международные отношения на Ближнем Востоке. Москва, 2012.
7. Почта Ю.М. Ислам и политика. Москва, 2008.